

AZ ÁLLAMPOLGÁRSÁG INTÉZMÉNYÉNEK EREDETÉRŐL

PAP GÁBOR*

Az állampolgárság eredete vitatott kérdés. Elméleti szülőatyja a társadalomtudományokban uralkodó közfelfogás szerint Jean-Jacques Rousseau. Mégis a jogtudományban sokkal korábbi eredetet tulajdonítanak az állampolgárságnak. Elsősorban a római polgárjogban találják meg az állampolgárság előképét. Ez a rövid tanulmány azt mutatja be, milyen hasonlóságok és különbségek vannak a római polgárjog és az állampolgárság között.

Kulcsszavak: állampolgárság, római polgárjog, francia felvilágosodás, amerikai és francia forradalom, egyéni és közösségi szabadság, állampolgár, alattvaló.

There is a dispute over the source of citizenship. The forerunner who introduced the idea of citizenship is thought to have been Jean-Jacques Rousseau. There is a broad consensus concerning his person among social scientists. Nevertheless, citizenship is attributed an origin found in older times. First of all, its prototype is found in Roman citizenship by several jurists. The aim of this writing is to call attention to similarities and differences between Roman citizenship and citizenship in the modern sense.

Keywords: citizenship, Roman citizenship, French enlightenment, the American and the French revolutions, individual and collective freedom, citizen, subject.

Ma minden államnak állampolgárai vannak, de két évszázaddal ezelőtt az államok többségében alattvalók éltek. Az állampolgárság eszméje a felvilágosodás szülötte, az állampolgárság jogintézménye pedig az amerikai és a francia forradalomé – legalább is Szamel Lajos tanulmányából ez derül ki.¹ Tény, hogy Jean-Jacques Rousseau-nak *A társadalmi szerződésről* című munkájában olvashatunk először állampolgárról és állampolgárságról abban az értelemben, ahogy ezeket a kifejezéseket ma használjuk. Tény az is, hogy az Amerikai Egyesült Államok 1787-ben elfogadott alkotmánya és az 1789-es francia deklaráció azok a jogszabályok, amelyek elsőként szóltak állampolgárról és állampolgárságról.² Az állampolgárság jogintézményének részleteit pedig először az 1804-ben megszületett Code Napoleon fektette le.

Az állampolgárság elméleti és történeti gyökereinek bemutatását megnehezíti, hogy az angol és a francia nyelvben nincs különbség a polgár és az állampolgár között. Angolul a citizen, franciául a citoyen jelent polgárt és állampolgárt is. Magyarul is több jelentésben használjuk a polgár szót. Jelentheti a rendiség idején a szabad királyi városok azon lakóit,

* Dr. PAP GÁBOR
egyetemi adjunktus
Miskolci Egyetem ÁJK, Alkotmányjogi Tanszék
3515 Miskolc-Egyetemváros
joggalk@uni-miskolc.hu

¹ SZAMEL Lajos: *Az állampolgársági jog reformjáról*. MTA Államtudományi Kutatások Programirodája, Budapest, 1990, 6–7.

² 1776-ban Virginia állama alkotmányt fogadott el, amely két részből állott: az első a *Jogok nyilatkozata* címet kapta, a második az állam alkotmányáról és kormányzatáról szóló megállapodás vagy szerződés volt. Virginia alkotmánya nem használja az állampolgár kifejezést. Népről és emberekről szól. A *Jogok nyilatkozata* magyarul *Az emberi jogok dokumentumokban*. 2. kiad. Összeállította: KOVÁCS István és SZABÓ Imre. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1980, 630–632.

akik élvezték a rend kiváltságait.³ Jelentheti egy társadalmi osztály tagját. Jelenthet állampolgárt. Ám a magyar nyelv és a jogi szaknyelv megkülönbözteti a polgárt és az állampolgárt. Angolul és franciául a polgár és az állampolgár közötti megkülönböztetés nagy körültekintést igényel. Nem csak azért, mert azonos szót használnak mindkettőre, hanem mert az angol és a francia szerzők sem mindig határozzák meg, hogy mit is értenek a citizen vagy a citoyen szó alatt. Ez a nyelvi ok még a tudományban is kényszerítő erő.⁴ Viszont az angol és a francia nyelvben is különbözik az alattvaló az állampolgártól. Az alattvaló angolul subject, franciául sujet.

Az állampolgárság nem önállóan jelent meg a polgári forradalmak korában. A forradalmi átalakulás, a polgári állam megszületésének más jogintézményeivel együtt, azokhoz szorosan kötődve, esetleg azokba beágyazódva. Az állampolgárság összefügg a népképviseléssel, a népszuverenitással, a nemzettel, az egyéni jogokkal és magával az alkotmánnyal is. Mindezek együttesen a polgári állam alapvető intézményei voltak és napjainkig is azok maradtak.

Még a legalaposabb tudományos vizsgálat sem képes egyszerre bemutatni ezeknek a jogintézményeknek valamennyi összefüggését és kidomborítani önálló jellegüket. A választott tárgy vagy nézőpont eleve meghatározza, hogy melyiknek a természetéről és lényegéről kapunk képet.

Az állampolgárság alkotmányba foglalt jogintézmény, a polgári társadalom és állam egyik alapintézménye. Keletkezésének megértéséhez megkerülhetetlen körülmény, hogy a polgári jogrend először filozófusok és írók fejében született meg. A korai polgári forradalmak, amilyen a németalföldi és az angol forradalom volt, nem vezettek el az állampolgársághoz, még Oliver Cromwell köztársasága alatt sem.⁵ Az amerikai és a francia polgári forradalom egyik eredménye lesz az állampolgárság jogintézményének megteremtése. Mindkét

³ CZIZMADIA Andor–KOVÁCS Kálmán–ASZTALOS László: *Magyar állam- és jogtörténet*. Szerk.: Czizmadia Andor. Tankönyvkiadó, Budapest, 1978, 98–100.

⁴ A Webster-nagyszótár a citizen négy különböző jelentését adja: 1a: an inhabitant of a city or town; esp: one that is entitled to the civic rights and privileges of a freeman b: a townsman as contrasted to a rustic 2a: a member of a state b: a native or a naturalised person 3: a resident in or member of a community or institution (as a school) 4: a civilian as opposed to a soldier, or policeman. *Complete and Unabridged The Little & Ives Philip BABCOCK GOVE* (ed.-in-chief): *Webster's third new international dictionary of the English language, unabridged*. G. & C. Merriam Company, Springfield, Mass., 1963, 411. A következő példák éppen annak a fordítottjai, amelyek az angol citizen vagy a francia citoyen pontos értelmezéséhez kívánatos és szükséges körültekintésre intenek. A német nyelv két kifejezést is használ az állampolgárságra: Staatsangehörigkeit és Staatsbürgerschaft. Amit a magyar büntetőjog emberölésnek nevez, a német jog két szóval és két külön tényállásban különíti el. Lásd. StGB § 211 Mord és § 212 Totschlag.; az első az emberölés, a második a gyilkosság.

⁵ Lásd. L. B. [Leslie Basil] CURZON: *English legal history*. Second ed., M. & E. Handbook Series, MacDonald & Evans Ltd., 1979, 43–44.

Több törvény szólt a brit alattvalókról: először az ún. Egyesülési törvény (Acts of Union), amely Angliát és Skóciát egyesítette egy korona alatt 1707-ben, majd az 1772-es törvény, a British Nationality Act, 1772 (13 Geo. 3) C A P. XXI; az 1870-es Naturalisation Act. Ezek a törvények kifejezetten alattvalókról szólnak, az állampolgár (citizen) kifejezés nem fordul elő bennük, ahogy az 1914-es honosítási törvényben sem. Állampolgárságról először az 1948-as honosítási törvény szólt [British Nationality Act, 1948 (11 & 12 Geo. 6.) CHAPTER 56.]. A brit törvények szóhasználata nem azt jelenti, hogy jogi és valós értelemben a szó eredeti jelentése szerint 1948-ig alattvalók maradtak a polgárok. De annyit mindenképpen bizonyítanak, hogy az állampolgárság jogintézménye nem brit földön alakult ki.

forradalom a felvilágosodás eszméinek megvalósítója, kivált a francia felvilágosodás gondolatainak.

Alexis de Toqueville így ír erről: „Állandóan a kormányzatra tartozó ügyekkel foglalkoztak [az írók]; valójában ez volt a legfőbb gondjuk. Napról napra a társadalmak eredetéről és primitív formáiról, az állampolgárok és a hatalom elsődleges jogairól, az emberek közötti természetes és mesterséges kapcsolatokról, a szokások alaptalanságáról vagy legitimitásáról és maguknak a törvényeknek az elveiről vitatkoztak. Koruk alkotmányának alapjait lehatolva naponta kíváncsian vizsgálták felépítését és tervrajzát. [...]

Ami pedig ezen írók politikai nézeteit illeti, ezek olyannyira különböztek egymástól, hogy aki valamennyit össze kívánná egyeztetni és egyetlen elméletet szerkeszteni belőlük, az sohasem jutna el munkája végére.

Mindazonáltal ha a részletektől megfeledkezünk, hogy eljussunk az alapeszmékig, arra a következtetésre juthatunk, hogy e különböző gondolati rendszerek szerzői valamennyien egyetértettek egymással egy nagyon is általános elgondolásban, amely már konkrét elképzeléseiket megelőzően is ott volt gondolatvilágukban és filozófiai rendszerük alapját képezi. Valamennyien úgy gondolták, hogy a társadalomban uralkodó bonyolult és hagyományvá vált szokásokat az észből és a természetjogból levezetett egyszerű és elemi szabályokkal kellene helyettesíteni.”⁶

Az amerikai forradalom francia megítélését ekként összegzi Tocqueville: „Az amerikai forradalom valóban nagy hatást gyakorolt a franciákra, de nem az volt a fontos, ami az Egyesült Államokban történt, hanem az, amit erről Franciaországban gondoltak. Amíg az amerikai forradalmat Európa többi országában új és sajátos jelenségnek tekintették, addig nálunk csak megerősítette mindazt, amit az emberek tudni véltek. Ott meglepetést okozott, itt megszilárdította a kialakult meggyőződést. Úgy tűnt, az amerikaiak mindössze végrehajtják mindazt, amit a mi íróink kigondoltak, átültetik a valóságba mindazt, amiről mi éppen álmodoztunk.”⁷

A francia felvilágosodás írói közül a citoyenről először Denis Diderot írt az *Enciklopédia* 1753-ban megjelent harmadik kötetében egy összefoglaló szócikket.⁸ Diderot ismerteti az antik Athén és Róma polgárjogát, a középkori város polgárainak helyzetét. Röviden kitér Hobbes, Montesquieu és Puffendorf természetjogi nézeteire. Ám a felvilágosodás szerzőinél nem polgárokról, hanem inkább népről vagy emberekről van szó. Diderot megjövendöli a polgárok közötti egyenlőség beköszöntét, de hangoztatja kétségeit, mert a polgárok egyenlőségét megvalósító demokrácia önmaga ellen fordulhat. Nem mulasztja el kárhozhatni az Athénban alkalmazott cserépszavazást.

Az állampolgár és az állampolgárság Jean-Jaques Rousseau nevezetes művében, *A társadalmi szerződés*-ben fogalmazódott meg. „Ez az egyének fölött álló, s valamennyi egyén egyesüléséből származó személy ... a köztársaság vagy politikai társadalom nevet viseli,

⁶ Alexis de TOCQUEVILLE: *A régi rend és a forradalom*. Fordította, az előszót írta, a magyarázó jegyzeteket és a bibliográfiát készítette: Hahner Péter. Szerk. Kontler László. Circus Maximus. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 1994. 171.

⁷ TOCQUEVILLE: i. m. 176–177.

⁸ Denis DIDEROT: “*Citoyen*” *Article de l'Encyclopédie*. Une édition électronique réalisée à partir de l'article de l'Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers de Denis Diderot, “*Citoyen*”, in *Oeuvres en 5 volumes* édité chez Robert Laffont – collection Bouquins par Laurent Versini. Volume III. Une réalisation de Denis Collin, bénévole, professeur agrégé de philosophie au Lycée Aristide Briand à Evreux (Eure), docteur ès lettres et sciences humaines. (Dimanche, le 27 novembre 2002) 3–7 pp.; *Citoyen* : *Encyclopédie de Diderot et d'Alembert* – Tome troisième, 1753., 488–489.

tagjai államnak nevezik, amennyiben nem cselekszik, főhatalomnak, amennyiben cselekszik és egyszerűen csak hatalomnak, amikor a hozzá hasonló alakulatokkal vetik össze. Ami a társulás tagjait illeti, ezek együttesen a nép nevet viselik, külön-külön pedig polgároknak nevezik őket, amennyiben a főhatalom részesei és alattvalóknak, amennyiben alávetettek az állam törvényeinek.”⁹

Az állampolgárságnál – különösen, ha annak eredetéről van szó – Rousseau gondolatai immáron két évszázada megkerülhetetlenek. Több tudós munka foglalkozott Rousseau hatásával, pedig aki alaposan elolvassa *A társadalmi szerződést*, ennél az egy körmondatnál többet nem talál benne az állampolgárról, pontosabban az állampolgárságról. Művének későbbi lapjain külön eszmefuttatást szentel a polgárok helyes nevelésének, de állampolgári mivoltukról nem ejt szót.

Mégis Rousseau-ra hivatkoznak az amerikai és a francia forradalom, de későbbi forradalmak ideológusai és politikusai. Ennek oka mégsem ez az egy mondat, hanem Rousseau politikai és társadalomfilozófiája, amelyet a filozófiatörténet korántsem azonosan ítél meg.¹⁰ Ezen a helyen az állampolgárság megértéséhez nem szükséges Rousseau filozófiájának részleteibe bocsátkoznunk. Számunkra elegendő az a tény, hogy Rousseau-nál fonódik egybe az állampolgárság az egyenlőséggel, az állammal, a szuverenitással.

Rousseau jelentőségének megvilágításhoz elegendő Szamel Lajos közjogi okfejtését idéznünk. „A polgári forradalom talán legnagyobb hatású eszmei előkészítője, Rousseau *A Társadalmi Szerződésben* az állampolgárságot fogalomrendszere egyik meghatározó fogalmaként használja, és pedig konstans tényezőjeként annak a »közjogi személyiségnek«, amelyet szerinte az ókorban városnak, az ő korában pedig köztársaságnak vagy állami közületnek neveznek. E »közjogi személyiség«, azaz közösség tagjainak összessége a nép, s az egyének, akik a népet alkotják, *a legfőbb hatalom részeseiként állampolgárok*, a törvények iránti engedelmesség szempontjából pedig alattvalók. A »közjogi személy« az azt alkotó természetes személyek (Rousseaunál: a szavazók) közötti viszony kétségtelenül jogviszony. Ennyiben Rousseau nézete az állampolgárságról vallott felfogásoknak mindmáig közös magva maradt.”¹¹ Tovább folytatva az állampolgárság eredetének elemzését, Szamel kijelenti: „Az állampolgárság azonban nem a polgári eszmevilág szülötte, s jelesül Rousseau azt nem feltalálta, hanem megtalálta és beillesztette a társadalmi szerződés koncepciójába. Mindazokban az országokban, amelyek a római jogból vették jogintézményeik túlnyomó vagy legalábbis jelentékeny hányadát, az állampolgárság 18–19. századbeli intézményesítésekor a római jogi megoldást vették alapul.”¹²

Szamel a következő oldalakon – Heinrich Siber 1952-ben megjelent *Römisches Verfassungsrecht* c. műve nyomán – részletesen kimutatja a római polgárjog és az állampolgárság azonosságait. „A rómaiak felfogása szerint az állam a római nép, mint a politikai jogokkal bíró polgárok összessége, amely eredetileg csak patríciusokból, később minden teljesjogú polgárból állott, akik a döntéseket hozó népképviselői szervekben szavazati jog-

⁹ Jean-Jaques Rousseau, *genfi polgár a társadalmi szerződésről avagy a politikai jog elvei*. In: Jean-Jaques ROUSSEAU: *Értekezések és filozófiai levelek*. Ford. Kis János. Válogatta, az utószót és a jegyzeteket írta: Ludassy Mária. Magyar Helikon, Budapest, 1978, 479–480.

¹⁰ Bertrand RUSSELL: *A nyugati filozófia története a politikai és társadalmi körülményekkel összefüggésben, a legkorábbi időktől napjainkig*. Ford. Kovács Mihály. Göncöl Kiadó, Budapest, 1994, 574–578. Russellhez képest más, tárgyilagosabb, ezért kevésbé szellemes Rousseau megítélése: Allan BLOOM: *Jean-Jaques Rousseau*. Ford. Tragai Imre. In: *A politikai filozófia története*. II. köt. Szerk. Leo Strauss és Joseph Cropsey. Európa Kiadó, Budapest, 82–90.

¹¹ SZAMEL: *hiv. mű* 5–6.

¹² SZAMEL: *i. m.* 6–7.

gal rendelkeztek. [...] Ez a definíció arra utal, hogy az állampolgárságnak a közjogi jellege volt kidomborítva – akárcsak Rousseau-nál –, vagyis közelebbről az, hogy az államalkotó népességhez tartozók részt vehetnek a közügyek intézésében. Az állampolgárságnak emellett közjogi tartalmi eleme volt a magisztraturákra való választhatóság (ius honorum) és az a jog, hogy az illető a légióban szolgálhasson. A teljes jogúságnak azonban nem csak közjogi összetevői voltak, hanem magánjogiak is. Így nevezetesen a civiljogi vagyoni jogi képesség, a ius commercii és a jog a római házasságkötésre és a vele kapcsolatos családi jogok megszerzésére való képesség, azaz a ius conubii. A civitas, a teljes jogú polgárjog (állampolgári jogállás) tehát közjogi és magánjogi szálakból szövődött, a civitas-on belül a közjogi és a magánjogi jogosítványok nem váltak el.¹³

Majd így folytatja érvelését Szamel: „Levonhatjuk tehát azt a következtetést, hogy az állampolgárság a római jogban kikristályosodott intézmény volt, amelynek lényeges tartalmát az adta, hogy az állampolgár az államalkotó népesség tagja, míg mindenki más ezen a kívül esik, éspedig tekintet nélkül arra, hogy meghódított vagy az állammal mellérendeltségi kapcsolatban levő, független ország lakója. A polgári forradalmak nem az állampolgársági jogviszony tartalmát változtatták meg, hanem a rendiség felszámolásával hatalmas mértékben kibővítették azoknak a körét, akik az alkotmány sáncain belülré kerültek, s olyan jogállásukat kaptak elsősorban közjogilag, amelynek révén ők is az államalkotó népességhez sorolódtak.”¹⁴ Szamel a római polgár státuszának leírásánál nem mulasztja el megállapítani, hogy a római polgár a római nép (populus Romanus) része volt, vagyis az államalkotó nép, mai terminológiával élve, a politikai nemzet tagja volt.

Ezzel régi és elterjedt nézetet vall sajátjának. A magyar közjogban többen, így Choncha Győző is a római polgárjogból eredeztetik az állampolgárságot. „A tudomány a rómaiak 3 statusában (status libertatis, civitatis, familiae) egymással ép úgy összefüggő, de azért megkülönböztetett jogképességi fokot, statut ismert, mint aminőt az egyszerű államhoz tartozást jelző honosságban és a szélesebb jogképességet kifejező honpolgárság, illetve állampolgárságban jelzünk.

Aki mind a három statusszal fel volt ruházva, annak teljes caputja volt, ha azonban valaki a jogképesség legkisebb fokát, a status libertatis elveszte, ezzel szükségkép elveszte a többit is, caput-ja egyszerre megsemmisült, capitis diminutio maximát szenvedett; ellenben a legmagasabb fokú jogképesség, a status familiae elvesztése nem vonta maga után a status civitatis és libertatis elvesztését.”¹⁵

Ehhez vegyük hozzá Személyi Kálmán és Sherwin-White megállapításait. Mindketten azt mondják, hogy a publica iura elvesztése nem járt a polgárjog elvesztésével.¹⁶ Személyi leírja, hogy a capitis deminutio media a status civitatis elvesztése, de megmarad a status libertatis, míg a capitis deminutio maxima a status civitatis és familiae elvesztése is.¹⁷ Rövid összegzésünk: Rómában a legsúlyosabb jogvesztés, a capitis deminutio maxima a jogképességre és a szabadságra egyaránt kihat. A capitis deminutio media a polgárjog elvesz-

¹³ SZAMEL: i. m. 7.

¹⁴ SZAMEL: i. m. 8.

¹⁵ CONCHA Győző: *Magyarország közzjoga (Államjog, írta Nagy Ernő c. m. bírálata. Megj. a Magyar Igazságügy XXXV. k. 369; L. 1891.)* In: Concha Győző: *Hatvan év tudományos mozgalmi között. Összegyűjtött értekezései és bírálati.* I. köt. MTA. Budapest, 565.

¹⁶ A. N. [Adrian Nicholas] SHERWIN-WHITE: *The Roman Citizenship.* 2nd ed. Oxford University Press, 1980., 267. o. és SZEMÉLYI Kálmán: *Római jog.* I. köt. 2. kiad., Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.-T., Kolozsvár, 1941., 93–94. Megjegyzendő, hogy Személyi a római állampolgárság kifejezést használja.

¹⁷ SZEMÉLYI: uo.; Sherwin-White ugyan erről: 264–269.

tésével járt, a római polgárból idegen (peregrinus) lett. Az állampolgárságnál ellenkezőleg: elveszítheti valaki a politikai jogait, de állampolgár marad. A szabadságát és a jogképességét pedig senki sem veszítheti el, akár van állampolgársága, akár nincs.

Egészen bizonyos, hogy Rousseau a római polgárjogot is alapul vehette, amikor eljutott az állampolgárság gondolatához. De a római polgárjog mégis más, mint az állampolgárság. Maga Szamel ismeri el: „A modern állampolgárság és a római jogi állampolgárság között tehát a döntő különbség abban rejlik, hogy a modern állampolgárságnak elvileg nincs magánjogi tartalma, az ember magánjogi személyisége (ide értve a családjogit is) nem tehető függővé attól, hogy az államhoz való viszonyában állampolgárnak vagy külföldinek minősül-e. A primér közjogi jelleg azonban a római kori és a modern kori állampolgárság jogintézményében egyaránt ugyanaz.”¹⁸

Szamel nem részletezi, hogy miért zárja ki teljesen az állampolgárságból a magánjogi tartalmat. Amennyiben az állampolgárságot státusznak fogjuk fel, Szamel állítása igaz, mert a római polgárjog nem az egyén és az állam közötti jogviszony volt, hanem státusz. Ennek a jogviszonynak a hiánya az egyik nagy különbség a római polgárjog és az állampolgárság között.

Ellenben a jogviszonyként felfogott állampolgárság kihathat a magánjogra, és a magánjog – kivált a családjogi állapot – az állampolgári jogviszonyra. Pl. csak a hazai jog szerint érvényes házasságnak van szerepe a honosításnál. Közömbös, hogy a házasság más állam joga szerint érvényes vagy érvénytelen.

Szamel az állampolgárság „primér közjogi jellegét” sem részletezi. Ha megállapítását úgy értelmezzük, hogy a római polgárjogból kivesszük a magánjogi elemeket, a megmaradt közjogi jelleg azonos az állampolgárság közjogi jellemzőivel. Vagyis az állampolgárságból a római polgár magánjogi státusza hiányzik. A római polgárjog részét képező közjogi státusz az állampolgárság jogintézményében is fennmaradt. Ez akkor igaz, ha elismerjük, hogy az állampolgárság jogintézménye státusz is, nem csak jogviszony. Az állampolgárság emekettős jellegére – egyszerre jogviszony és státusz – később térünk ki.

A római polgárjogot külföldi – elsősorban angolszász – tudósok is az állampolgárság előképének, néha mintájának tartják, vagy éppen az antik intézmények és a modern állampolgárság közötti különbségét emelik ki. Derek Benjamin Heater *Citizenship: the civic ideal in world history, politics and education* c. könyvében az „The origin” címet viselő teljes első fejezetet az „állampolgárság” eredetének szenteli.¹⁹

Az állampolgársággal foglalkozó *The Citizenship Debates* c. esszégyűjteményébe Gershon Shafir szerkesztő felvette J. G. A. Pocock brit történész *The Ideal of Citizenship since Classical Times* c. 1992-es írását, amely az antikvitást, azon belül az athéni polgárságot és Arisztotelészt nézeteit, valamint a római polgárságot mutatja be, mivel ezeken nyugszik napjaink civilizációja és tradíciója.²⁰ Ugyanebben a kötetben a következő írás Max Weberé, amely a középkori polgárság és a kapitalizmus polgári osztálya közötti kapcsolatot mutatja be, így írva le az ún. polgári rend (Bürgertum) kialakulását.²¹ Weber a „polgárság”

¹⁸ SZAMEL: i. m. 9.

¹⁹ Derek Benjamin HEATER: *Citizenship: the civic ideal in world history, politics and education*. Manchester University Press, 2004., 3–37.

²⁰ „There is not merely a »classical« ideal of citizenship articulating what citizenship is; »citizenship« is itself a »classical ideal«, one of the fundamental values that we claim is inherent in our »civilization« and its »tradition«.” J. G. A. POCKOCK: *The Ideal of Citizenship since Classical Times*. In: *The Citizenship Debates : A Reader*. Ed. Gershon Shafir, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1998, 31.

²¹ Max WEBER: *Citizenship in Ancient and Medieval Cities*. In: *The Citizenship Debates : A Reader*.

három különböző értelmét adja meg. „Lehet egyfelől osztálykategória: a »polgárság« mint osztály sajátos gazdasági helyzetüknél fogva speciális érdekekkel rendelkező embereket foglal magában. [...] Politikai értelemben a »polgársághoz« tartozik valamennyi állampolgár, vagyis a »polgárság« ebben az értelemben meghatározott politikai jogok alanyaként definiálható. Végül a rendi értelemben vett – vagyis a nemességgel és a proletariátussal szembeállított – polgárság a »vagyon és a műveltség embereiből« tevődik össze; rendi értelemben polgár a vállalkozó, a járadékos és egyáltalán mindenki, aki valamilyen felsőfokú képzést kapott, ami társadalmi presztízst biztosít a számára és lehetővé teszi, hogy a rend színvonalán éljen.²²

Max Weber a gazdasági és a rendi értelemben vett polgárságnál mellőzi a jogi elemeket, a politikai értelemben felfogott polgárságnál van kapcsolat a joggal. Politikai értelemben a polgárságot azonosítja a jogi értelemben vett állampolgársággal. Max Weber is elismeri az állampolgárság ókori gyökereit. „A második fogalomnak, a politikai értelemben vett állampolgárnak voltak előzményei az antik és a középkori városokban. Itt megtalálhatjuk a polgárt mint a politikai jogok alanyát, míg a nyugati fejlődésen kívül ennek csak nyomaival találkozhatunk...²³

Amikor Weber közelebbről szemügyre veszi a polgári rend jogi helyzetét, már különbségeket mutat ki az állampolgár és a polgár között, de ennek jogi következményeit nem vonja le; tegyük hozzá, hogy nem is kellett megtennie, mert nem jogi tanulmányt írt. „Persze a »polgár« az antikvitásban és a középkorban is rendi fogalom, amennyiben egy meghatározott rendi csoporthoz tartozókat tekintünk polgárnak. Csakhogy az ókori és a középkori »polgári rend« helyzete részint pozitíve – a csak a polgárokat megillető jogok folytán –, részint negatíve – amennyiben bizonyos jogok a polgárookra nem vonatkoztak – különbözött a többiekétől... Rendi mivoltában a polgár mindig egy meghatározott város polgára, és a város ebben az értelemben csak nyugaton létezett...²⁴ Max Weber megállapítása a római polgárjogra is igaz. A római polgár (civis Romanus), vagy ha úgy vesszük, az egész római nép jogi értelemben Róma városához tartozott. Róma városának volt birodalma, és a római polgár jogilag akkor is Róma városának volt a polgára, ha ténylegesen másik városban élt.

Richard Bellamy *Citizenship: A Very Short Introduction* c. munkájában az állampolgárság eredetének két elméletét különbözteti meg: az egyiket normatív elméletnek nevezi, a másikat empirikus elméletnek. Eltérő módon, de mindkettő vizsgálja az előző korok „állampolgárságát”. Bellamy egyik elmélet létjogosultságát sem tagadja, mert nézete szerint mind a görög, mind a római „állampolgárság” hatott a modern állampolgárságra, a nyugat-európai nemzetállamok kialakulására.²⁵

Judith N. Shklar viszont kétségbe vonja a közvetlen rokonságot az *American Citizenship: The Quest For Inclusion* című tanulmánykötetének a szavazati jogot (voting)

Ed. Gershon Shafir, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1998, 43–50. Webernek ez a tanulmánya magyarul is megjelent, az alábbiakban a magyar kiadásból idézünk.

²² Max WEBER: *Gazdaságtörténet. Az egyetemes társadalom- és gazdaságtörténet vázlat. Válogatott tanulmányok.* A kötetet válogatta Bertalan László; fordította és a jegyzeteket készítette Erdélyi Ágnes; az utószót Hahn István írta. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1979, 252.

²³ WEBER: uo.

²⁴ WEBER: i. m. 253.

²⁵ Richard BELLAMY: *Citizenship: A Very Short Introduction.* Oxford University Press, Oxford; New York, 2008, 28–42. Különösen a „Two models of citizenship” és a „Citizenship as equal legal status: from imperial Rome to human rights” c. fejezetekben. Athént zsákutcának tarja és Rómában látja a modern állampolgárság előzményét.

taglaló fejezetében, kiváltképpen azért, mivel az ókori városállam közvetlen demokráciája eltűnt, megváltozott az egyén és az állam viszonya, és így a „jó állampolgár” ideálja is.²⁶

A történelmi tények is indokolják, hogy az állampolgársággal foglalkozó tudományok megvizsgálják és bemutassák a modern államok előtti idők jogát és gondolkodóinak nézeteit. A polgári átalakulás szellemi előkészítőiként számon tartott tudósok, teoretikusok műveikben felidéznek, nem ritkán példának tekintik az ókori democráciákat és azok intézményeit. Az ókortól napjainkig folyamatosság van az emberi gondolkodásban. Régi korok eszméi és intézményei hatottak az utókorra, bárhogy vélekedtek is egyes gondolkodók, akár egyetértettek, akár vitatták azokat. Az amerikai és a francia forradalom idején az állampolgárság intézményének megszületésére egyszerre hatott a római jog és Rousseau. Az végeredmény egyikkel sem volt azonos, mert modern jogintézmény jött létre. A különbséget részletesen kifejtette Benjamin Constant *A régiek és a modernek szabadsága* c. 1819-ben megtartott előadásában.²⁷ „...egy angol, egy francia, egy észak-amerikai polgár mit ért napjainkban azon a szón, hogy szabadság. Mindegyikük azt: joga van hozzá, hogy csak a törvényeknek engedelmessé váljon, ne tartóztathassák le, ne börtönözhesse be, ne ölhesse meg, semmilyen módon se bántalmazhassák egy vagy több személy önkényes akaratából. Hogy kinek-kinek jogában álljon elmondani a véleményét, megválasztania és gyakorolnia mesterségét; élni, sőt visszaélni tulajdonával; engedély nélkül ide-oda utazni, anélkül, hogy számot adna indítékairól vagy cselekedeteiről. Kinek-kinek az jelenti: joga van hozzá, hogy összegyűjön másokkal megvitatható érdekeit, avagy avégett, hogy gyakorolja azt a vallást, melyet ő és társai követnek, netán mindössze azért, hogy hajlamainak és szeszélyeinek megfelelően mulassa idejét. Végül mindnyájuk számára azt jelenti, hogy jogukban áll befolyást gyakorolni a kormányra, akár oly módon, hogy kinevezik valamennyi tisztségviselőt vagy egy részüket, akár képviselőket, beadványok, kérvények által, melyeket a hatalom többé-kevésbé köteles figyelembe venni. [...]

Az ókoriak szabadsága abban állt, hogy közösen, de közvetlenül gyakorolták a főhatalom bizonyos vonatkozásait. A főtéren megvitatták a háború és a béke kérdését... miközben ezt szabadságnak nevezték, az ókoriak a kollektív szabadsággal összeegyeztethetőnek tekintették azt, hogy az egyént teljességgel alávegyék a közösség hatalmának. [...]

²⁶ „To be sure, like the ancient Romans, we too may find the stability of authority and the gratifying support of tradition in acts of ancestor worship. Nothing, however, would have mortified the actual founders of the republic more deeply. Every page of The Federalist Papers is a call to the people of America to take its fate into its own hands and to fashion its institutions in the light of the best political science of the present, rather than to look timidly to the past. The good citizen of today can do no less.

There has always been in addition to nationality and good citizenship a vision of the ideal citizen that has haunted especially those who have dreams about mythical Athens or Sparta. Ordinary active or good citizens are certainly not ideal or perfect citizens; they just try to live up to the recognized demands of a representative democracy. Ideal republican patriots are quite different.” Judith N. SHKLAR: *American Citizenship: The Quest For Inclusion*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, 1991, 10–11.

A „jó állampolgárt” magyarul tisztességes állampolgárnak mondhatjuk, vagy régiesen derék honfinak.

²⁷ Legutóbbi magyar fordítása Benjamin CONSTANT *A régiek és a modernek szabadsága*. Ford. Réz Pál. In: *A régiek és a modernek szabadsága*. Válogatta és a bevezető tanulmányt írta: Ludassy Márta. Mesteriskola. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 1997, 237–262.

A hatalomnak bele kell ebbe nyugodnia; szabadságra vágyunk s szabadok is leszünk; de minthogy az a szabadság, amelyre vágyunk, más, mint az ókoriaké, a mi szabadságunknak másféle szervezetségre van szüksége, mint amilyen az ókori szabadságnak felelt meg. Akkoriban minél több időt és erőt szentelt politikai jogainak gyakorlására az egyén, annál szabadabbnak hitte magát; mi olyan szabadságra vagyunk fogékonyak, amelyben minél több szabadidőt hagy magánérdekeinknek kibontakoztatására politikai jogaink gyakorlása, annál becsebbnek tekintjük szabadságunkat.”²⁸

Karl Marx a polgári szabadságot, benne az egyén és az állampolgár szabadságát mélyen elemzi a francia forradalom alkotmányai alapján. „A *droits del’homme*-ot, az emberi jogokat mint *olyanokat* megkülönböztetik a *droits du citoyen*től, a polgárjogoktól. Ki a *citoyentől* megkülönböztetett *homme*? Senki más, mint a *polgári társadalom tagja*. [...] Mindenekelőtt megállapítjuk azt a tényt, hogy az úgynevezett *emberi jogok*, a *droits du citoyen*től megkülönböztetett *droits de l’homme* nem egyebek, mint a polgári társadalom tagjának, azaz az önző embernek, az embertől és a közösségtől elvált embernek a jogai. [...] a politikai emancipátorok az állampolgárságot, a *politikai közösséget* éppenséggel ezen úgynevezett emberi jogok fenntartásának pusztá *eszközzé* fokozzák le, azaz hogy a *citoyent* az önző *homme* szolgáivá nyilvánítják, azt a szférát, amelyben az ember közösségi lényként lép fel, ama szféra alá degradálják, amelyben részlényként lép fel, végül nem az embert mint *citoyent*, hanem az embert mint *bourgeois-t* tekintik a *tulajdonképpen* és *igazi* embernek.”²⁹

Constant és Marx most idézett eszmefuttatásánál részletesebben nem érdemes eltávolodni az állampolgárság eszmei és történelmi alapjaitól. Constant és Marx idézett gondolatai elegendőek ahhoz, hogy más szerzőknek az állampolgárságról vallott nézeteit vitassuk vagy elutasítsuk.

A polgári államban az állampolgárság eredendően magában foglalja az egyenlőséget, legalább is elméletileg. Bármilyen messze keressük az állampolgárság intézményének a gyökereit, az egyenlőség eszméjét nem leljük meg. A római polgárjog évszázadok alatt jutott abba az állapotba, hogy a római polgárokat jogi értelemben egyenlőnek tekinthessük. Nézetünk szerint a császárkorban a római polgár már inkább alattvaló. A középkori államok joga az államhoz tartozó egyének és közösségeik jogi megkülönböztetését tekintette természetesnek. Kizárólag a polgári állam joga mondja ki, hogy az állam polgárai egyenlőek.

²⁸ CONSTANT: hiv. mű 239. és 257.

²⁹ KARL MARX: A *zsidókérdéshez*. In: *Karl Marx és Friedrich Engels művei*. 1839–1844. I. köt. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1957, 365. skk.

